

Друга «холодна війна»: попередні підсумки

УДК 327:94

Вираз «холодна війна» в політичному лексиконі з'явився з подачі американського підприємця та політика Б. Баруха в 1947 р. і незабаром став популярним завдяки статтям американського публіциста У. Липпмана.

Термін вживається у двох значеннях. У широкому – як синонім слова «конфронтація» і застосовується для характеристики всього періоду міжнародних відносин від закінчення Другої світової війни до розпаду СРСР. У вузькому розумінні під поняттям «холодна війна» маємо на увазі гостру фазу конфронтації, тобто протистояння на межі війни. Сенс «холодної війни» полягає в тому, що держави, які протистоять одна одній, вдаються до демонстративних ворожих кроків і погрожують застосуванням сили, але водночас стежать за тим, щоб ескалація не призвела до стану «гарячої» війни. Така конфронтація була в цілому характерна для міжнародних відносин у період від блокади Західного Берліна 1948-1949 рр. до Карибської кризи 1962 р., конфронтація меншої інтенсивності мала місце і в наступні часи. Вважається некоректним вживати термін «холодна війна» щодо періоду розрядки середини – другої половини 70-х рр. ХХ століття.

Еволюція міжнародних відносин після 1945 р. відбувалася, за А. Богатуровим, у рамках двох порядків – спочатку ялтинсько-потсдамського біполярно-

го (1945–1991 рр.), потім плюралістично-однополярного, який сформувався після розпаду СРСР [1, с. 18, 20-23]. Другий порядок змінювався, на нашу думку, у рамках чотирьох етапів і вже пройшов три з них: 1992-2001, 2002 - 2008 та 2009-2013. На першому та другому етапах справи до конфронтації між РФ та США не доходили, на третьому адміністрація Б. Обама зробила заздалегідь приречену спробу «перезавантаження». Четвертий етап розпочався з утворенням РФ в Україні 20 лютого 2014 року. Є підстави вважати його змістом спробу Кремля реінкарнувати «холодну війну». Очікувати його закінчення до зміни правлячої кліки в Росії підстав немає. З іншого боку, будь-яка наступна адміністрація США може змінити у 2017 р. свій підхід до американсько-російських відносин у бік ужорсточення, аж до визнання того, що вже відбулося друге видання «холодної війни» – з ініціативи Москви та всупереч бажанню Вашингтона.

Ялтинсько-потсдамський порядок прийнято вважати біполярним. Хоча це надзвичайне спрощення, надвисока абстракція, оскільки, наприклад, велика група держав – більше 70-ти – відносили себе до «руху неприєднання». Тобто, офіційно відхрещувалися від статусу чийогось союзника, тим більше сателіта, включно з такими гігантами, як Китай, Індія та ін. Біполярний порядок дійсно відображав той еле-

Summary

The content, genesis, main stages of the Cold War as confrontation, zero sum game and balancing on the eve the war are examined in the article. V. Putin's attempt to reincarnate Cold War as a mean to press West for Yalta-2, i.e. to recognize exclusive sphere of Russia's influence on post-Soviet space and her 'right' to change borders against her international obligations. This policy is against Russia's national interest and doomed to quick defeat.

Keywords: Cold War, confrontation, Yalta-Potsdam order, geopolitics, political realism the USA, the USSR, Russia, West.

ментарний факт, що після Другої світової війни виник відрив США і СРСР від інших держав за сукупністю військово-силового, політичного, економічного та ідеологічного потенціалів. Хоча досить поширеним серед радянських і вітчизняних дослідників донедавна був міф про близькість двох наддержав за сукупним потенціалом, що надавало їм буцімто можливість для змагань на рівних. Насправді Сполучені Штати завжди вели перед на дистанції, а СРСР намагався «наздогнати та перегнати», що спричинило його виснаження й розпад через вичерпання життєвих сил. До створення міфу про дві наддержави на початку 60-х рр. ХХ ст. доклали зусиль майбутні класики американської політології З. Бжезінський і С. Хантінгтон у спільній книзі, що пропонувала шляхи конвергенції двох світових лідерів і цілком серйозно доводила окремі відносні переваги радянської моделі над американською. З невідомих причин зараз якось не модно навіть згадувати про її існування. Для нашої теми найцікавішим є те, що за назви «Політична влада (сила) США/СРСР» у цій написаній за часів Карибської кризи спільній порівняльній праці взагалі не

вживається словосполучення «холодна війна» [2]. Тобто створюється враження, що або дві країни взагалі не взаємодіяли одна з одною на світовій арені, що важко уявити хоча б через ту саму Карибську кризу 1962 р., або що, вдало вийшовши з небезпечного загострення, держави повернулися одна до одної обличчями, передбачивши розрядку, що неодмінно мала прийти на зміну конфронтації.

Однак цього треба було чекати ще довгих дванадцять років. У цілому ялтинсько-потсдамський порядок був переважно конфронтаційним – за виключенням короткої розрядки – від Заключного акта Народи в Гельсінкі (1975 р.) до радянського вторгнення задля виконання «інтернаціонального обов'язку» перед своїми маріонетками в Афганістані (грудень 1979 р). Цікаво, що у своєму прагненні довести спадкоємність кращих традицій радянського експансіонізму часів «холодної війни» В. Путін не погребував на початку 2015 р. заявити, що «були й реальні загрози, які в той час радянське керівництво намаглося закрити введенням військ до Афганістану» [3].

В умовах конфронтації міжнародні відносини

набували часом гостро конфліктного характеру через постійну підготовку до відбиття гіпотетичного нападу супротивника та мало-вірогідної спроби вжити в полум'ї ядерної війни. Це стимулювало у другій половині ХХ ст. гонку озброєнь небачених до цього масштабів. Конфронтація під час «холодної війни» – це відносини між країнами, за яких дії однієї сторони систематично протиставляються діям іншої, тобто так звана

гра з нульовою сумою. Це не виключає періодичного співробітництва між ворогуючими суб'єктами за окремими напрямками відносин. Наприклад, Захід продав труби великого діаметру, необхідні для побудови Радянським Союзом до Європи нафтогазогонів, а в результаті європейські країни-члени НАТО опинилися на радянській, а згодом російській енергетичній голці. Майже водночас із будівництвом нафтопроводу «Дружба» відбулося розміщення близько тисячі ядерних зарядів у Західній Європі для стримування радянської загрози. Отже, подекуди економічному співробітництву не ставало на заваді політико-ідеологічне протистояння між «вільним світом» на чолі з США та «соціалістичним табором», комендантом якого призначив себе Радянський Союз. Як зазначає А. Богатуров, хоча в основі «холодної війни» був страх перед першим ударом супротивника та недовіра до його «справжніх» намірів, зовні суперництво сторін виглядало, насамперед, як протистояння ідеалів і мораль-

них цінностей [1, с. 23]. Ідеалів рівності та соціальної справедливості – у «світі соціалізму» і свободи, конкуренції та демократії – у «вільному світі». Радянська пропаганда приписувала Сполученим Штатам потяг до світового панування, на шляху до нього їм треба було знищити СРСР, а американська переконувала громадськість у намірах Москви поширити комунізм на весь світ. Найбільш сильно ідеологізація позначилася в міжнародних відносинах у 1940-1950-х роках. Пізніше ідеологія та політична практика наддержав почали розходитися таким чином, що на рівні офіційних установок глобальні цілі суперників продовжували інтерпретуватися як непримиренні загарбницькі, а на рівні дипломатичного діалогу сторони навчилися вести переговори, керуючись не ідеологічними поняттями, а аргументами про досягнення ситуації взаємної безпеки в ядерну епоху.

СРСР та США були безумовними наддержавами за критерієм здатності знищити життя на Землі. У 1945-1949 рр. Сполучені

Штати монополювали ядерною зброєю, однак утримувалися від шантажу щодо загрози її застосування, зокрема коли СРСР встановлював свій «новий порядок» у Східній Європі [4]. Показово, що вже після Фултонської промови В.Черчілля 5 березня 1946 р., яка вважається офіційним оголошенням «холодної війни» Заходом, більшість американців висловлювалися за передачу ядерної зброї під міжнародний контроль [5]. Коли під час війни в Кореї генерал Д. Макартур публічно закликав застосувати атомну бомбу, щоб зупинити «китайських добровольців», президент Г. Трумен негайно відкликав його з усіх керівних посад, що поклало край його військовій кар'єрі, а з політичною у нього не склалося. Взагалі американська стратегічна ядерна перевага проіснувала близько 10-ти років після Хіросіми.

Ядерна зброя з початку 50-х рр. додавала конфліктності у світові процеси в умовах «холодної війни». Зокрема, коли Радянський Союз тимчасово набув

лідерство в ракетах-носіях ядерної зброї («ефект супутника» 1957 р.) і випробував термоядерну бомбу. Тільки у другій половині 1960-х рр. поступово створюються механізми попередження світової ядерної війни – модель «конфронтаційної стабільності». Її негласні правила, що склалися між 1962 і 1985 рр., справляли стримуючий вплив на міжнародну конфліктність глобального рівня. СРСР і США

стали уникати ситуацій, здатних спровокувати ядерний збройний конфлікт між ними. У ці роки склалися концепція взаємного ядерного силового стримування і заснована на ній доктрина стратегічної стабільності на базі «рівноваги жаху». Ядерна війна стала розглядатися лише як крайній, малореальний засіб вирішення міжсистемних суперечок [1, с. 20-23]. Вдаючись до ядерного шантажу сьогодні, РФ намагається повернути світ у часи класичної «холодної війни» 50-х – початку 60-х рр. ХХ ст., але навряд чи це є реалістичним завданням.

У ХХІ ст. вперше конфронтаційні мотиви були недвозначно артикульовані В. Путіним у його мюнхенській промові в лютому 2007 р. [6]. Його вимога до Заходу вдатися до Ялти-2, тобто в сучасній ситуації визнати право РФ на «виключну сферу впливу на пострадянському просторі» (зараз уже з країнами Балтії, незважаючи на їхнє членство в НАТО та ЄС) від початку страждає відсутністю реалізму в баченні того, як улаштува-

ний і працює сучасний світ. Парадоксальним чином на Заході саме прихильники теорії «політичного реалізму» в міжнародних відносинах і близької до неї геополітики висловлюють «розуміння законних безпекових інтересів Росії в життєво важливих для неї регіонах, згідно з визначеними Москвою національними інтересами». Ані агресія Росії проти Грузії у 2008 р., ані анексія Криму та розв'язування війни на сході України не мали наслідками політичні перемоги Москви. Навіть якщо деякі русофіли з Інституту Кеннана у Вашингтоні вже у вересні 2014 р. поспішили оголосити про перемогу В. Путіна у війні проти України [7]. Для Ялти-2 у путінської Росії не вистачає союзників по уявних перемогах, хоча «мюнхенський синдром 1938 р.» спостерігається в політичному керівництві західних держав – колишніх союзників Москви по антигітлерівській коаліції. Лідери держав-членів сучасної антипутінської коаліції по обидва береги Атлантики за усього бажання були не в змозі не відреагувати на російську агресію, як це їм вдалося після вторгнення РФ до Грузії 2008 року. Однак насамперед вони прагнуть уникнути будь-яким чином перемоги у другій «холодній війні», що її РФ прагне нав'язати, починаючи зі знов-таки мюнхенської промови російського мінідиктатора 2007 року. Україна повністю відчуває на собі наслідки такої «дивної війни» Заходу проти російської навали, яка має, на жаль, історичні аналоги в 1939-1940 роках. Умланд цілком

доречно вважає, що Захід міг миттєво зупинити російську агресію, якби не мляво уводив у дію надто обережні санкції, щоб, не дай Боже, не роздратувати маніяка у Кремлі, який вдається до ядерного шантажу. Для цього треба було б просто відмовитися від закупівель російських нафти й газу вже у березні 2014 р. [8]. Замінити їх є чим на світових ринках. Звісно, постраждала б економіка Західної Європи, але в першу чергу – інтереси нафтогазових трейдерів. Дозволити собі це політичні лідери Заходу не в змозі, оскільки економіка визначає політику, а не навпаки. Ось такий простий секрет Мюнхена-2.

Споріднені між собою хибні теорії геополітики та «політичного реалізму», із так званими балансом сил і національними інтересами містичного походження, завдали невиправних втрат подоланню нагальних проблем міжнародної безпеки. Саме вони завдали своєчасному пошукові адекватних відповідей на виклики екзистенційного характеру та масштабу, які несе російська загроза й винні у відсутності у світових лідерів конкретних оцінок глобальних процесів та у зволіканнях із пошуком адекватної інституційної відповіді на них [9]. Саме геополітики-реалісти стояли біля колиски мертвонародженої Кремлем другої «холодної війни», незалежно від кількості повторюваних ними мантр про «неприпустимість» її реінкарнації та заклики піти на будь-які поступки її матінці – путінській Росії, тільки б оця потвора з дешевого гінйолу не зіп'ялася на власні ноги.

«Російське керівництво бреше, — констатує А. Умланд, — коли заявляє, що Захід йому не потрібний, що санкції серйозно не вплинули на Росію, що у Кремля є запасні варіанти, що Росія достатньо сильна, щоб вижити без співробітництва з Заходом та таке інше. З погіршенням ситуації для країн-експортерів енергоносіїв та фундаментальними змінами у ставленні Заходу до Росії російська економіка втрачає ґрунт під ногами [...]. Російське суспільство опинилося у стані перманентної кризи, що триватиме» [8].

Спробуємо стисло сформулювати причини, з яких путінській Росії не знадобиться 50 років як Радянському Союзу, щоб програти другу «холодну війну», у якій РФ, на погляд її населення, відтягнулася на всю свою силу і міць, — від Криму аж до Арктики. А Захід усе роздивляється, а чи варто взагалі воювати, чи посилювати санкції, чи загроза їх подальшого посилення вагомий аргумент, ніж вони самі. Тобто, доктрина «визволення поневолених Росією територій Грузії, України та Молдови» (на кшталт класичної доктрини Д. Ейзенхауера часів першої «холодної війни») поки що не сформувалася – надто Захід піклується про благоденствіє московської клептократії – щоб не довелося втручатися. Але якщо В. Путін та його команда докладуть достатньо зусиль, то можлива поява й такої доктрини. При оцінці шансів Москви на поразку утримаємося від апеляцій до міжнародного права, статуту ООН, міжнародних договорів РФ, які досі є чинними,

суду в Гаазі, трибуналу ООН або його замітника тощо, а тим більш таких завжди сумнівних для диктаторів категорій, як світова громадська думка, репутація, міжнародні рейтинги, перспективи для розвитку та інші забавки лібералів. Будемо твердими реалістами, які поважають і підтримують національні інтереси Росії, як їх розуміють деякі угруповання, що мають доступ до маринь кремлівського геополітичного мрійника. Отже:

- замість того, щоб відбудувати «руській мір» на теренах близького та далекого зарубіжжя, Російська Федерація зав'язла в Україні та надто глибоко притягнула Україну до себе додому – ані довести війну до перемоги (бо вона не може бути іншою, ніж піррова), ані відмовитися від української авантюри (бо на неї зроблена ставка в боротьбі за продовження перебування путінського клану при владі) Москва вже не в змозі. Тобто, ситуація цугцвангу, коли кожен наступний крок тільки погіршує позицію Кремля;

- позиція Кремля з інтервенції до українського Донбасу є надзвичайно суперечливою, що не може в кінцевому рахунку не руйнувати свідомість росіян: з одного боку – «військ РФ на сході України немає, Росія не є стороною у конфлікті, тобто не бере участь у т.зв. «громадянській» війні в Україні». З іншого – глобальне протистояння з США та поневоленою Вашингтоном Європою відбувається саме зараз на Донбасі, де розгортається тотальна вирішальна екзистенційна битва православного духовного добра з вселенським жидо-

масонським злом. Виникає закономірне запитання: якщо друге істинне, то чому боголюбиве кремлівське воїнство залишається осторонь? І далі: чи не на часі вдарити по злу всією непереможною модернізованою військовою машиною добра? Чому керівництво РФ не хоче, щоб за кримською моделлю «земля російська приросла донбаськими степами»? Де геополітика визволення російськомовних братів з укрського рабства? Для русофільської частини населення Донбасу, як і для великоруських шовіністів-імперців, спроба Кремля заштовхати самопроголошені «республіки» назад в Україну – це повна зрада їхніх прагнень, руйнування мрій і сподівань;

- Росія прагне розв'язати другу «холодну війну», не маючи інших союзників, крім традиційних – армія та флот. Спроби Москви зобразити Ташкентський пакт як щось подібне контрбалансу НАТО – сміхотворні. «Дружній нейтралітет» до російського агресора, що його дотримуються країни, які вирішили підзаробити у стилі «бізнес як зазвичай» – Китай, Індія, Бразилія та ін., аж ніяк не здатен перетворитися на глобальний антиамериканський альянс. Безпідставно у якості платформи для нього розглядати аморфні ШОС або БРІКС – навряд чи їхні лідери, окрім самогубців із РФ, зацікавлені в підриві системи глобальних світогосподарських відносин, яким загрожує друга «холодна війна»;

- своєю агресією Росія надала нового життєдайного поштовху євроатлантичній солідарності, НАТО врешті отримала те,

чого їй не вистачало чверть століття – ворога, а ВПК Заходу – стимули для прискореного розвитку. Країни Балтії та Східної Центральної Європи – члени Альянсу отримали гарантії безпеки, підкріплені розміщенням нових збройних контингентів на кордонах із РФ. Путін своєю «гібридною війною» з усіх сил заштовхує «братську» Україну до НАТО, ніколи досі більшість українців не прагнула такою високою мірою опинитися під безпековою парасолькою Альянсу. Нам не потрібні поради на кшталт тих, що їх надає З. Бжезінський, – обміняти мир на Донбасі на власні гарантії не вступати до НАТО. Надрто дорого обійшлися Україні «запевнення» Будапештської декларації про «повагу до її територіальної цілісності, суверенітету, відмову від застосування сили чи загрози її застосування» з боку Москви. Водночас РФ продемонструвала нездатність вести конвенційну сучасну війну з серйозним противником, а на її ядерний шантаж ганебно піддаються тільки ті, хто розраховує отримати в такий спосіб політичні або інші дивіденди. Врешті-решт, незважаючи на зволікання Заходу з наданням Україні оборонної зброї, Російська Федерація отримає сусіда з сучасними досвідченими збройними силами, високомотивованими на помсту московським «братом» за пролиту загарбниками кров українців, зруйнований Донбас, понівечені долі кілька мільйонів людей – Європа не знала злочинів загарбників проти людяності таких масштабів на нашій землі з часів гітлерівської окупа-

ції та сталінських репресій. І це повинні побачити та належним чином поцінувати у Брюсселі.

Наостанок запитання: які національні інтереси Росії було реалізовано завдяки крокам Москви, спрямованим на розв'язування другої «холодної війни»? Відповідь однозначна: жодних. Ставка Кремля на «гру з нульовою сумою», якою власне є «холодна війна», здатна лише обнулити політичні рахунки російських можновладців.

Список використаних джерел:

1. *Системная история международных отношений в двух томах, под редакцией А.Д. Богатурова. Том второй. События 1945-2003 годов. М.: Культурная революция, 2007. – 720 с.*

2. *Brezinski Zb. Political Power: USA/USSR by Zbigniew Brzezinski and Samuel P. Huntington.- New York: the Viking Press, 1963 (11th printing Feb 1974). – 461 p.*

3. *Путин оправдывает ввод советских войск в Афганистан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: inosmi.ru/russia/20150218/226330939.htm*

4. *Потехин Александр Дипломатия США в Восточной Европе / Александр*

Потехин. – К. : Наукова думка, 1992. – 128 с.

5. *Потехин Александр Общественное мнение США и создание ООН / Александр Потехин, Иван Беттяр. – К.: Наукова думка, 1993. – 136 с.*

6. *Выступление президента В. Путина на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности 10 февраля 2007 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://izvestia.ru/news/321595*

7. *Kofman Michael Ukraine's Battle for the East is Over. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nationalinterest.org/blog/the-buzz/ukraine%E2%80%99s-battle-the-east-over-11227*

8. *Umland Andreas The Global Impact of the "Ukrainian Crisis": Russia's Decline and Euro-Asiatic Security in the Early 21st Century.- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://krytyka.com/en/print/global-impact-ukraine-crisis-russia...*

9. *Мотиль Олександр Сюрреалізм реалізму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zbruc.eu/node/31528*

Олександр ПОТЕХІН,
доктор історичних наук,
головний науковий співробітник відділу теорії та методології всесвітньої історії ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

АНОТАЦІЯ

У статті йдеться про зміст, генезу та основні етапи «холодної війни» як конфронтацію, гру з нульовим результатом, балансування на межі. Спроба В. Путіна загрозувати другою «холодною війною» має за мету примусити Захід до Ялти-2, тобто визнати виключну сферу впливу РФ на пострадянському просторі та право Москви змінювати кордони всупереч власним міжнародним зобов'язанням. Ця політика суперечить національним інтересам Росії та приречена на швидку поразку.

Ключові слова: «холодна війна, конфронтація, ялтинсько-потсдамська система, геополітика, політичний реалізм, США, СРСР, Росія, Захід.

АННОТАЦІЯ

В статті говориться о содержании, генезисе и основных этапах «холодной войны» как конфронтации, игры с нулевым результатом, балансирования на грани войны. Попытка В. Путина угрожать второй «холодной войной» имеет целью склонить Запад к Ялте-2, то есть признать исключительную сферу влияния РФ на постсоветском пространстве и право Москвы изменять границы в противовес собственным международным обязательствам. Эта политика противоречит национальным интересам России и обречена на быстрое поражение.

Ключевые слова: «холодная война», конфронтация, ялтинско-потсдамская система, геополитика, политический реализм, США, СССР, Россия, Запад.